

духовно-практического усвоения правовой действительности, воплощенной в феномене христианско-правовых традиций.

Ключевые слова: правовая система, христианско-правовая традиция, позитивное право, идея права, природное право.

Mima I. Objective-subjective necessity of Christian and legal traditions in the law

The process of formation of different areas of objective scientific analysis of the theory of law; analysis Christian legal traditions are seen as objective and subjective need for improvement and development of the law, creating legal and functional expediency, reflecting the peculiarities of interpreting the results of spiritual and practical assimilation of legal reality embodied in the phenomenon of Christian and legal traditions.

Key words: law system, Christian law tradition, state (positive) law, the idea of law, natural law.

УДК 340.11.:340.12:340.(091):340.1(091)

*Ірина Володимирівна Музика,
старший науковий співробітник
відділу історико-правових досліджень
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

**ЛЮДИНОЦЕНТРИСТСЬКИЙ ВИМІР ПРАВОВОГО СВІТОГЛЯДУ
ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО РЕНЕСАНСНОГО ГУМАНІЗМУ**

Становлення ренесансного світоглядного простору було зумовлено комплексом потужних змін у соціально-економічній, політичній і духовній сферах життя європейського суспільства. Роль і значення держави і права почали тлумачитися переважно в душі античних авторів, неоплатонізму, антропоцентризму та пантеїзму з його абсолютною цінністю кожної індивідуальності. Що ж стосується розвитку європейської юридичної науки, то саме у XVI ст. юридична наука починає відокремлюватися від богослов'я (теології). Зокрема, найбільш аргументовано доводиться незалежність природного права від системи божественного права у представників реформаторського руху, зокрема у кальвінізмі.

Така ж тенденція розвивалася в українському ренесансно-реформаційному культурно-науковому середовищі. Зокрема, як зазначає В. Литвинов, у XVI – на початку XVII ст. у трактуванні Бога з'являються гуманістичні та реформаційні тенденції. Свідченням цього є твори представників спочатку Острозького культурно-освітнього центру, а пізніше – вченого гуртка при Лаврській друкарні в Києві. Це такі визначні релігійні і культурні діячі України, як Клірик Острозький, Василь Суразький, Іван Вишенський, Захарія Копистенський, Касіян Сакович, Ісайя Кам'янчанин, Мелетій Смотрицький, Софроній Почаський, Памво Беринда, Лаврентій і Стефан Зизанії, Кирило Транквіліон-Ставровецький, Іван Калимон, Фікара, Хома Євлевич та ін. Всі вони у своїх визначеннях Бога орієнтуються на вчення Псевдо-Діонісія Ареопігита та східних Отців церкви (Григорія Ниського, Василя Великого, Григорія Назіанзіна) [1, с. 42].

На початок XVII ст., на думку В. Коробки, теологічна складова перестає бути визначальною для епохи світоглядною позицією. Так, якщо католицьке вчення про право, засноване на принципі теоцентризму, орієнтувалося на людину, яка пасивно уповає на всемогутнього Бога, то протестантське вчення, залишаючись вірним цьому принципу, навпаки, розвиток права та його реалізацію пов'язувало з активною, раціональною особистістю [2, с. 62].

У XVII ст., як зазначає Е. Спекторський, знавцем світу людини вважався дослідник, вільний як від термінологічного реалізму схоластиків, так і від філологічної і риторичної «елегантності» гуманістів; дослідник, який прагнув пізнати не слова, а речі, й при тому так, як пізнавала тодішня фізика, уславлена іменами Кеплера, Галілея, Ньютона, дослідник намагався досягнути механізм особистого і публічного життя людей і таким чином супідрядити разом із новою фізикою нову моральну і соціальну науку в її універсальній світовій закономірності, про яку навчали великі мислителі цього століття. Саме тоді було здійснено те «відкриття людини», яке Геффідінг пов'язує з гуманізмом [3, с. 15].

Домінуючою складовою розвитку правового світогляду стало наукове знання, яке почало пов'язувати досягнення істини зі здібностями людського розуму. Такий шлях пізнання засновувався на принципі антропоцентризму і розроблявся спочатку філософами-гуманістами, пізніше – філософами-новаторами. Першою ознакою новаторства у XVII ст. була відмова від потрібної традиції – теологічної, схоластичної й гуманістичної. Другою ознакою було стремління створити природні науки. Причому природне розумілось як вільне від усього надприродного, як раціоналістичне і як найбільш узгоджене з найновішими успіхами щойно створеного механічного природознавства. У такому смислі новатори намагалися створити не тільки природну фізику, а й природну політику, *природне правознавство*, природну етику і навіть природну теологію [4, с. 15].

Серед українських мислителів до представників нового напрямку можна віднести поетів, письменників, теологів і вчених другої половини XV ст. – XVII ст. Зокрема, вплив ідей ренесансного гуманізму визначив особливості правового світогляду одного з перших гуманістів на українських землях в складі польської держави – Григорія Саноцького (Гжегоша із Санока) (1406–1477 рр.) – українсько-польського церковного і політичного діяча, архієпископа Львівського. Він визнавав право народу на непідкорення несправедливим законам і правителям, захищав економічні і політичні інтереси городян, виступав проти привілеїв магнатів, критикував сучасне йому судочинство, яке захищало інтереси можновладців [5].

Одним із перших гуманістів Великого князівства Литовського, ідеї якого мали риси нового ренесансно-реформаційного світогляду, вважається Симон Будний (1530–1593 рр.) – польський, український, білоруський письменник, філософ, діяч Реформації. У праці «Про світську владу» (1583 р.), яка за свідченнями його сучасників мала загально світоглядне значення, він підтримував погляди польського гуманіста Андрія Фрича Моджевського (1503–1572 рр.). Мислитель критикував концепцію божественного походження держави і права та дотримувався патріархальної теорії походження держави, джерелом закону вважав звичай, критикував феодальний лад, засуджував несправедливі загарбницькі війни, виступав за демократизацію та гуманізацію суспільних відносин. С. Будний також обстоював принцип віротерпимості та ідею свободи совісті, зокрема наголошував, що «у справах віри повинна існувати повна свобода для вчених і простих людей, для вчителів і учнів, для пастирів і пастви, для багатих і бідних». Однією з перших спроб раціоналістичної критики Євангелія у східній Європі стали коментарі і зауваження до його видання перекладу цієї книги західноруською (застаріла назва староукраїнської і старобілоруської писемно-літературних мов) писемною мовою [6, с. 156–159].

Одним із носіїв філософії людиноцентризму був польський правознавець українського походження Іван Туробінський-Рутинець (1511–1575 рр.). Учений народився у містечку Туробіні 1511 р., вчився у Краківському університеті, де отримав ступені магістра і доктора, був професором-правознавцем, обирався ректором, що засвідчує його високий інтелектуальний рівень та авторитет серед учених. Найбільш значними його працями є «Підручник права папського і королівського» (1537 р.) та «Випробування тим, які повинні приймати святі порядки предків» (*Examen iis qui ad sacros ordines majores sunt assumendi*) (1540 р.) [7, с. 43].

Ідеї ренесансного гуманізму помітно вплинули також на правовий світогляд католицьких і православно-теологів. Найбільш повно концепція природного права у поєднанні з ренесансно-реформаторською ідеологією знайшла свій вираз у творчості богослова Христофора Філалета (середина XVI – помер після 1632 р.). У праці «Апокрисис» [8] мислитель із позицій природного права виступав за скасування станового поділу суспільства, налагодження відносин між володарем і підданими на засадах природних прав і суспільного договору, визнання шляхтою політичних прав людей, свободу совісті, визнання права на віру та церкву (тобто за рівні права конфесій). Х. Філалет розглядав свободу совісті як найвищу цінність, обстоював ідею рівності людей незалежно від стану та віросповідання. Мислитель вважав, що влада суверена не поширюється на душу людини, а лише на її тіло, тобто на земні справи. Тому недопустимо втручатися у справи віри та насильно насаджувати віросповідання. Х. Філалет закликав шляхту дотримуватися законів, обґрунтовував право народу як добровільного союзу віруючих парафіян, втручатися у дії та рішення влади, які суперечать Божим (природним) законам і моральним принципам віруючих. Мислитель обґрунтовував право кожного з народів, зокрема й українців, в державі боротися за свої права та свободи. Дискримінацію певного народу він вважав порушенням закону Божого, що давало право і навіть зобов'язувало підданих боротися у доступній формі проти кривди, так, як цього вимагає їхня совість і принципи. Відносини влади та народу мали ґрунтуватися на суспільному договорі, відповідно до якого влада, король та народ зобов'язані дотримуватися закону. Загрозу для держави, підірив її устрою та занепаду несе порушення прав та свобод підданих як з боку короля, так і з боку шляхти.

Найбільш повно людиноцентризм як домінуючий принцип правового світогляду втілювався у творчій спадщині Станіслава Оріховського (Роксолана) [9, с. 542–548]. Найзначнішими творами юридичного спрямування вважаються «Напучення Польському королеві Сигізмунду Августу» («*De inestitutione regis Polonie*») (у двох редакціях 1543 р., 1548 р.); «Промова на похоронах Сигізмунда І» («*Oratio habita in Aunere Sigismundi*») (Венеція, 1548 р.); «Діалог, або розмова щодо езекуції польської корони», «Химера», «Квінкункс, тобто вірець устрою Польської держави» (усі – 1564 р.), «Польські діалоги політичні» (1563 р.). На жаль, праця С. Оріховського «Про природне право» («*De iure naturae et gentium*») не збереглася. Більшість праць написана латинською мовою.

У своїх працях мислитель висловив ідеї, що стали здобутком європейського ренесансу. С. Оріховський одним із перших у європейській філософській думці почав заперечувати божественне походження держави та влади, виступав проти підкорення світської влади церковній і за невтручання Церкви в дер-

жавні справи. Заперечуючи релігійний аскетизм як протиприродний, проголошував право людини на всебічний розвиток, задоволення земних потреб, наслідування законів природи.

Право і держава, на думку філософа, виникли у біблійні часи («героїчну» добу «царювання» Адама і засновника Ізраїльсько-іудейської держави Саула), коли богообрані істоти завдяки Божому дару у вигляді розуму і мови виокремились із тваринного світу, об'єднались у суспільство, досягнули дані їм від природи права, виробили свої «моральні закони». Це дало підставу розрізнати справедливе і несправедливе, правду і неправду, добро і зло, корисне і шкідливе. Як гуманіст і прихильник теорії договірної походження держави, причиною походження держави мислитель вважав волю індивіда та вроджений інстинкт до суспільного життя. Зasadничим принципом функціонування держави він розглядав принцип спільного блага (блага народу), основними ідеями якого є патріотизм, служіння державі, суспільна активність заснованих на підпорядкуванні спільному благу інтересів громадян. Задовго до Т. Гоббса, Д. Локка, К. Гельвеція він визначав державу як зібрання громадян, поєднаних узгодженим правом і спільною користю, де щастя народу є найвищим правом. Мислитель підкреслював, що у вільній державі правителем є закон, який «кращий і набагато вищий за короля». Метою держави С. Оріховський визначав гарантію прав і користі кожного індивіда, перед котрим держава має цілу низку зобов'язань, і спрямування його на шлях доброчесності. Громадянин, зі свого боку, має ще більше зобов'язань перед державою, його діяльність має бути спрямована на інтереси держави і суспільства. Вважав благо народу найвищим законом і метою державної влади.

Джерелом права С. Оріховський вважав мораль й наголошував, що без моралі право загалом існувати не може. Розробка теорії природного права знайшла відбиток не тільки в його праці «Про природне право», а й у працях: «Про турецьку загрозу», «Напучення королеві польському Сигізмунду-Августу», «Про целібат», «Компас», а також у листах і промовах. На його думку, природне право вище від людських законів, які при потребі можна змінювати, якщо вони суперечать природному закону і здоровому глузду людини. Жити у злагоді із законами природи – це означає дбати про мир, злагоду і спокій у державі. Саме до цього закликав С. Оріховський польського короля, наголошуючи, що мир, злагода і спокій у державі мають бути кінцевою метою, якщо король хоче бути мудрим. Той, хто вчиняє всупереч природному праву, є гіршим від запеклого ворога. Це стосується і тих, хто порушує суспільний договір, якого треба неухильно дотримуватися.

До норм природного права гуманіст відносив право власності, рівні можливості і справедливість, обов'язок дотримання договорів, право на життя, право на мир і злагоду в суспільстві, право на шлюб. «Душею» держави вважав справедливість, яка полягає у наданні кожному його природного права на спокій і свободу, на виконання свого призначення відповідно до істини і віри.

Досліджуючи проблему свободи особи, філософ доводив, що свобода є найвищою цінністю людського життя і випливає з природного права. Вважав, що особистість може реалізувати свою людську сутність лише завдяки свободі. Висунув ідею рівності громадян перед законом і, зокрема, рівності політичних прав. Висловлювався за рівність чоловіка і жінки. С. Оріховський піддав гострій критиці тиранічну форму правління і доводив, що законів держави повинні дотримуватися усі, сенатори і навіть король, який має бути «рабом законів». Дав юридичне визначення тирана як короля, що не має сенату або має його у вигляді «нікчемного натовпу людей», не обмежений законом і використовує державу у власних інтересах, порушуючи принцип «король заради держави, а не держава заради короля». Запобігти тиранії, на його думку, мало конституційне закріплення правового устрою держави, коли завдяки гегемонії права стають неможливими встановлення тиранічної влади та свавілля урядовців. Тільки правова регламентація дій вищих органів державної влади (зокрема і короля) може гарантувати справжню свободу. Вважав найдоцільнішим державним ладом такий, за якого забезпечуються особисті свободи, політичні і юридичні права та привілейоване становище повноправних громадян – шляхетського стану.

С. Оріховський розробив етику громадянського гуманізму, основними принципами якої були: принцип спільного блага (блага народу), патріотизм, служіння державі, суспільна активність, заснована на підкоренні особистих інтересів громадян суспільному благу та ін. Чим власне заклав основні засади інституту громадянства.

Таким чином, праці представників українського ренесансного гуманізму свідчать про формування нового людиноцентристського виміру правового світогляду у світоглядному просторі доби українського Ренесансу. На користь такого висновку свідчать такі, порівняно з правовим світоглядом Середньовіччя, новели: 1) причиною походження держави почала вважатися воля людини, а не воля Бога; на думку більшості мислителів, держава створювалася шляхом укладання суспільного договору; 2) держава, в дусі античної традиції, визначалась як спілка людей, «поєднаних узгодженим правом і спільною користю»; 3) джерелом права вважалася не воля або розум Бога, а звичай або воля чи розум людини; 4) теологічна концепція права поступилася концепції природного права, закладається плюралізм поглядів на походження права, розвиваються вчення про національне й універсальне право (римське);

5) формуються нові найвищі цінності, які мають бути закріплені і захищені правовими нормами: свобода, свобода волі, свобода віросповідання, невід'ємні природні права людини (право власності, рівні можливості і справедливість, обов'язок дотримання договорів, право на життя, право на мир і злагоду в суспільстві, право на шлюб), рівні права народів; 6) починають формулюватися сучасні принципи права: рівність всіх перед законом, свобода, рівна юридична відповідальність, недоторканість власності, рівність чоловіка і жінки тощо; 7) обґрунтовується ідея законодавчого закріплення відносин між Церквою і державою та міжконфесійних відносин; набуває поширення і починає втілюватися ідея відділення Церкви від держави. Утім, світоглядний простір доби Ренесансу ще відчував помітний вплив теологізованого світоглядного простору доби Середньовіччя, що зумовило тісний зв'язок ренесансного гуманізму з реформаторським рухом, який звертався, окрім античних джерел, до філософії раннього християнства, моральних цінностей та ідеалів перших християнських громад. У процесі гуманістичного переосмислення релігії для представників реформаційного руху, за висловом Е. Роттердамського, людське стало означати більше ніж божественне.

Використані джерела

1. Литвинов В. Д. Ренесансний гуманізм в Україні / В. Д. Литвинов. – Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2000. – 472 с.
2. Коробка В. Н. Правовое мировоззрение : в 2 ч. / В. Н. Коробка. – Донецк : Дон. юрид. ин-т Луган. гос. ун-та им. Э. А. Дидоренко, 2008. – Ч. 1 : Становление и развитие. – 152 с.
3. Спекторський Е. В. Проблема социальной физики в XVII ст. / Е. В. Спекторський. – СПб. : Наука. – Т. 1. – 448 с.
4. Спекторський Е. В. Проблема социальной физики в XVII ст. / Е. В. Спекторський. – СПб. : Наука. – Т. 2. – 531 с.
5. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravenc.ru/text/166840.html>
6. Любащенко В. І. Історія протестантизму в Україні : курс лекцій / В. І. Любащенко. – Львів : Просвіта, 1995. – 350 с.
7. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори / В. Микитась. – Київ, 1994. – 288 с.
8. Христофор Філалет. Апокрисис // Українська література XIV-XVI ст. – К., 1988. – 600 с. Пререклад з книжної української мови // Тисяча років української суспільно-політичної думки : 9 т. – Київ : Дніпро, 2001. – Т. 2. – Кн. 2. Перша половина XVII ст. / упоряд., прим. В. Шевчука. – 536 с.
9. Музика І. В. Оріховський (Orichovius) Станіслав Станіславович / І. В. Музика // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. – Т. 2 : Філософія права. / редкол.: С. І. Максимов (голова) [та ін.] ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. – Харків : Право, 2017. – 1128 с.

Музика І. В. Людиноцентристський вимір правового світогляду представників українського ренесансного гуманізму

Розглянуто проблему формування нового людиноцентристського виміру правового світогляду у світоглядному просторі доби українського ренесансу. Висвітлено особливості правового світогляду представників українського ренесансного гуманізму – Григорія Саноцького, Симона Будного, Івана Туробінського-Рутинця, Христофора Філалета, Станіслава Оріховського. Констатовано, що мислителі доби Ренесансу змінили свої погляди на походження держави і права, мету держави і права відповідно до філософії антропоцентризму. Світоглядний простір доби Ренесансу ще відчував помітний вплив теологізованого світоглядного простору доби Середньовіччя, що зумовило тісний зв'язок ренесансного гуманізму з реформаторським рухом.

Ключові слова: людиноцентризм, ренесансний гуманізм, правовий світогляд, держава і право, права людини, Григорій Саноцький, Симон Будний, Іван Туробінський-Рутинець, Христофор Філалет, Станіслав Оріховський.

Музыка И. В. Человекоцентристское измерение правового мировоззрения представителей украинского ренессансного гуманизма

Рассмотрена проблема формирования нового человекоцентристского измерения правового мировоззрения в мировоззренческом пространстве эпохи украинского Ренессанса. Освещены особенности правового мировоззрения представителей украинского ренессансного гуманизма – Григория Саноцкого, Симона Будного, Ивана Туробинского-Рутинца, Христофора Филалета, Станислава Ореховского. Мировоззренческое пространство эпохи Ренессанса еще чувствовало заметное влияние теологизированного мировоззренческого пространства Средневековья, что обусловило тесную связь ренессансного гуманизма с реформаторским движением.

Ключевые слова: человекоцентризм, ренессансный гуманизм, правовое мировоззрение, государство и право, права человека, Григорий Саноцкий, Симон Будный, Иван Туробинский-Рутинець, Христофор Филалет, Станислав Ореховский.

Музыка I. Humanocentrism in the legal outlook of the representatives of Ukrainian Renaissance humanism

The article is devoted to problem of forming a new legal dimension of Humanocentrism outlook in the space of Ukrainian renaissance. The peculiarities of the legal representatives of Renaissance ideology of Ukrainian humanism – Gregory Sanotsky, Simon Budny, Ivan Turobinsky-Rutynets, Christopher Filalet, Stanislaw Orzechowski. Stated that the thinkers of the Renaissance changed their views on the origin of law, the purpose of the state and the law according to the philosophy Humanocentrism. Ideological space of the Renaissance experienced a noticeable impact theological outlook of the Middle Ages, which led to a close relationship with Renaissance humanism reform movement.

Key words: Humanocentrism, Renaissance humanism, legal outlook, state and law, human rights, Gregory of Sanok, Simon Budny, Ivan Turobinsky-Rutynets, Christopher Filalet, Stanislaw Orzechowski.